

הנושא היהודי בשירה הפולנית

נתן גרוס

למקום השמדה: "תן שם סלאבי לבנך, / כי כאן סופרים שערות על הראש, / כי כאן מבדילים בין טוב ובין רע / לפי שמות ולפי גזרת העפעפים". היצירה החשובה ובעלת הפוטנציאל הריגשי והפיוט הגדול ביותר ביחס לנושא היהודי היא קובץ שיריו של ז'י פיצובסקי: "פיענוח האפרות" שלא מצא לו מו"ל בפולין ויצא לאור בלונדון. זוהי קינה גדולה על השמדת העם, שאין בה צל של סנטימנטליות מזויפת, אלא כאב כן המובע בשירה מודרנית משובחת. השירים שנכתבו על גורל העם היהודי בלונדון, ניר-יורק או טורונטו על ידי משוררים פולנים גולים, שונים בתכלית משיריהם של אלה שראו את הנעשה בפולין כמו עיניהם. המרחק מקלקל את הראיה ומשנה את הזווית. בין שזה ויטלין היהודי ובין שאלה ויז'ינסקי או באלינסקי הנוצרים, הם מביטים ממרחקים על הסבל היהודי בלי לשכוח שגם הפולנים סובלים — וברית דמים זו נראת להם כגורם להבנה הדדית בין שני העמים אחרי המלחמה. יוליאן טובים החצוי בין רגשותיו הפולניים-יהודיים ידע לבטא את הכעיה בצורה דרמטית, מכאיבה, כווי-דיו — "אנו היהודים הפולנים" ומראין המאר, ביכר לחזור ליהדות. המשורר וצלב איוואניק, אשר ניכנס כחיל פולני עם צבא האליינטים לגרמניה וראה כמו עיניו את זוועות מחנות ההשמדה, מתייחס בשירים רבים לגורל היהודים ומתייסר ביסוריהם. הסיטו של אושביץ רודף אחריו ומוצא כיטוי בכל קבצי השירה שלו. בצד כמובן המרטירולוגיה הפולנית, אלא שהוא אינו מחפש את "הגורל המשותף" ואינו הופכו להיראה אידאולוגי. שיריהם של המשוררים הפולנים שהוקדשו ליהודי פולין נכתבו פעמים מתוך הודה, פעמים מתוך זעזוע, ופעמים מתוך רגש אשמה או מתוך הרגשה של גורל משותף. לא כולם עומדים במבחן הזמן והביקורת — הרגשית והעניינית. אך יש ביניהם מעט שישארו לדורות כנכס יקר של השירה הפולנית וירשמו על לוח הלב של העם היהודי.

פני מלחמת העולם השנייה גרו בפולין יותר משלשה מיליון יהודים. אין פלא, אפוא, שהנושא היהודי הסתגן גם לשירה הפולנית. פעמים כסאטירה אנטישמית, פעמים כהזדהות סנטימנטלית, כמו אצל סטאף, טטמאיי, גומוליצקי או ברונייבסקי. משוררים פולנים ממוצא יהודי — וכאלה היו לא מעטים — לא נטו לגעת בנושא זה, אלא המיליטנטים שביניהם, כמו טובים, שכתב לסירוגין שירים ליריים של הודהות אך גם שירים אמביוואלנטיים. היו כמובן גם משוררים שנתנו כשיריהם כיטוי ליהדותם, כמו שלנגל, ברנדשטטר או שימל.

השמדת העם היהודי הובאה לשירה הפולנית לא כאלמנט מקרי אלא כמוטיב בולט הראוי למחקר נפרד. אין ספק כי השירה הפולנית נמצאת במקום הראשון — אחרי שירת היידיש והשירה העברית — בהיקף התייחסותה לטרגדיה של העם היהודי: כאן יש מקום לטיפול נפרד ביצירותיהם של המשוררים הפולנים ממוצא היהודי, שכן להם יש כמובן, יחס רגשי אחר למה שקרה, וגם ניסיון אישי אחר. מדובר במשוררים שניספו בשואה כמו שלנגל, שיצירותיו הן פרק נפרד בשירת הגיטו, או כשירי מחנות המוות כמו בורביץ, ויגודסקי, וכו', וכן כאלה, שבה יותם הרחק מגבולות פולין שמעו רק את הדי הטרגדיה, אשר הגיעו לאזניהם דרך כלי התקשורת, כמו טובים, ויטלין, המאר ואחרים.

כבר בשנת 1944 בעיצומה של המלחמה יצא לאור בוורשה בהוצאה מחתרית של הוועד היהודי הלאומי, קובץ השירים "ממעמקים", המוקדש כולו למרד גיטו וארשה. השתתפו בו (בעילום-שם) שלושה משוררים ממוצא יהודי ושני נוצרים: צ'סלב מילוש ויאן סרנצקי.

אך גם היהודים כמו מיצ'יסלב יאסטרון או יאן קוט, שייכים בהחלט לחוג השירה הפולנית ורק היהודים והאנטישמים יודעים ומדגישים את מוצאם היהודי. (יאסטרון מלבד השירים שפירסם בקובץ האמור לא נגע אף פעם — לא קודם ולא אחר כך — בנושא היהודי בשיריו.)

כל השירים המוקדש "ממעמקים" (עם פיענוח שמות המשוררים), הופיעו בשנת 1947, באנתולוגיה "השיר ישאר לעד" ("PIESN UJDZIE CALO") של מיכאל מ. בורביץ, המכילה יותר ממאה שירים של כחמישים משוררים מוכרים, ועוד מנה גדושה של חובבים אשר כתבו שירים במחנות וגיטאות, וכן קומץ תרגומים מיידים לפולנית. זוהי שירה שכולה התאבלות — או על ידי יהודי (אם הכותב הוא גוי) או על בן משפחה — אב או אם, על העיירה שנכחדה או על העם שנרצח, על סבל והשפלה של הטלאי הצהוב, על הגיטו על הרעב, על העינויים ועל המוות במחנה הריכוז. נמצאים בקובץ כמה שירים "קלסיים" כולל "קמפו די פיורי" של מילוש (שתורגם לעברית לא פחות ממש פעמים) או "ליהודי פולין" של ברונייבסקי (גם הוא מתורגם לעברית יותר מפעם אחת), שהפתוס שלו נראה היום קצת דהוי ותיאטראלי לעומת שירו של סלוניימסקי "אלגיה העיירות היהודית". עם זאת מועזע עדיין שירו האחד של ברונייבסקי "בלדות ורומנסים" — פאראפראזה מכאיבה על הבלדה "רומנטית" לאדם מיצ'קביץ, כשהפסוק הראשון שלה, המוכר לכל מי שלמד פעם בבית ספר בפולין "שמעי ילדונת — היא לא שומעת", מופנה לילדה יהודיה עוזבה המשוטטת על חורבות הגיטו.

קבוצת שירים גדולה למדי מוקדשת לנושא הילד היהודי, הילד הוא נושא רגיש ונוגע ללב, הגולש בקלות לסנטימנטליות. סיפורים בחרוזים על גורל הילדים כתבו משוררים רבים בגיטו לרבות נשים: הנריקה לאזאברט, סטפניה ניי, ונדה בז'סקה ואחרים, גם המשוררים הנוצרים — כמו רחביץ או אפילו גלצ'ינסקי, שלפני המלחמה לא נמנה עם אוהדי היהודים, נאחזו בנושא זה (חושבני, ששירו של האחרון על ילדה יהודיה שפורסם בשבועון יהודי "אופיניה" בלודו, ב-1948, לא פורסם אחר כך בשום קובץ שלו). ייחודי בין כל אלה, הוא כמובן השיר שנכתב ע"י אב שכול על בתו שנפטרה באושוויץ, כמו שירו של ויגודסקי.

בנושא הילדים בשואה אפשר לבודד קבוצה של שירים על יאנוש קורצ'ק, החל מהתיאור האוטנטי של שלנגל והשיר הפשוט והנוגע ללב של סטפניה ניי עד השירים היפים והעמוקים של אנה קמיינסקה וז'י פיצובסקי. נמצא בקבוצה הזאת גם את שירו ההומניסטי של סלוניימסקי שאם חסר היה שורה אחת, בה נזכר כמפורש שמו של קורצ'ק, אי אפשר היה לדעת על מי דובר בו.

המרד היהודי לא מצא עדיין משורר גדול יותר ולא שיר טוב יותר "מקמפו די פיורי" של מילוש — אלגיה פילוסופית שנכתבה מתוך צלילות דעת של משורר הומניסט, אך גם עד ראיה נאמן. מעניין להעמיד נגדו את ה"קונטראטאק" של שלנגל כדי ללמוד משהו על הכאב הישיר של היהודי הלוחם ועל יחסו המחושב והשקול של פילוסוף המסתכל על הגיטו מעבר לחומה. בשיר אחר שלו, "הנוצרי המיסכן מסתכל על הגיטו" — נתן מילוש כיטוי למצפון הפולני המציק לו לנוכח מה שעניו רואות: "...מה אומר לו, אני, היהודי / הכרית החדשה? / גופי השבור יסיגר אותי למבטו וימנה עם עוזרו של המוות / הערלים". מוטיב זה של הכאה על חטא חוזר אצל משוררים פולנים יחידים, בעיקר רב משמעות בעניין זה הוא שירה של ויסלבה שימבורסקה, (מגדולי משוררי פולין של היום) — "עדיין", שבו היא מתארת רכבת אטומה המובילה שמות: נתן, אהרון, דוד, שרה וכיו"ב.

ז'י פיצובסקי

מפולנית: שמעון לויט

שתיקת האדמה

את הזמן פה רק הנקר ימנה,
הקוקה את השעות תכריז.

עברו פאן פעם מקוננים,
הערער משכם בכנף הפגד.

זה שנים ישכבו פה הירויים
בעמק שתיקת האדמה.

לא ישברו העצים בדיהם
לא יציצו הענפים פנים,
עינים לא תבקענה מתוך הנצנים.

זעקה לא תפוצץ את טבעות העצה,
לא תשסע האדמה אפריה,
לא תקרע מעצמה יריעות קוננית.

התרוות לא תכלאנה ריחן,
הדגנים לא יפחדו לצמח,
הדרכים לא תמלטנה אל השדות.

לא תאנקנה האבנים בצדי הדרכים,
לא יתפורר האויר החלק,
לא תאנח הרות.

נאין אות נאין סימן
אף לא בעלה, אף לא באבק

ממי שטרפו בשרשי האבנים.